

**Ann Ch. Bergman,
Gunnar Gillberg
& Lars Ivarsson
(red.)**

premiss

Tankar om arbete

**17 texter om arbete, arbetsliv
och samhällsförändring**

Innehåll

Introduktion s. 6

Del 1. Vad är och betyder arbete?

- 1 GUNNAR ARONSSON:
Arbete – förbannelse eller livets mening,
observationer och reflexioner s. 16
- 2 GUNNAR GILLBERG:
Fostran till anställningsbarhet – tankar om ungas villkor
på arbetsmarknaden s. 38
- 3 BIRGITTA ERIKSSON:
Arbetet i en 95-årig kvinnas liv s. 56
- 4 ÅKE SANDBERG:
Flexibilitet, motstånd och kollektiv 1930
– Säfles målare berättar s. 72
- 5 LENA GONÄS:
Bland kannibaler och pälsjägare s. 96
- 6 BENGT FURÅKER:
Någon form av arbetslinje måste vi ha s. 116
- 7 JONAS AXELSSON:
Funderingar kring Kotarbińskis arbetsbegrepp s. 138

Del 2. Arbetsvillkor

- 8 JAN JOHANSSON OCH LENA ABRAHAMSSON:
Den svenska arbetslivsforskningen som förändrande kraft s. 150

- 9 HENRIETTA HUZELL:
Utseendekrav i arbetet s. 176
- 10 ANN CH. BERGMAN: Det var världens bästa skitjobb!
– ett arbetsliv i kabinen s. 198
- 11 EGIL J. SKORSTAD:
Det flexibla fenomenet lean s. 220
- 12 KRISTINA HÅKANSSON OCH TOMMY ISIDORSSON:
Att *ha* flexibilitet eller att *vara* flexibel s. 238

Del 3. Organisation och motstånd

- 13 GÖRAN AHRNE:
Arbete utan organisation, organisation utan arbete s. 258
- 14 MARGARETA OUDHUIS:
Kampen om verkstadsgolvet – byte av produktionsmodell och
arbetsorganisation som strategi för att återta makten s. 274
- 15 LARS IVARSSON OCH PATRIK LARSSON:
Två uppsättningar regler – chefers syn på egna och andras privata
angelägenheter på arbetstid s. 298
- 16 JÖRG W. KIRCHHOFF:
Den tause motstanden i offentlige organisasjoner s. 320
- 17 CAMILLA KYLIN OCH MAIWOR GRUNDH:
Estetiskt motstånd – tankar om graffitikonstnärens arbete s. 332
- Författarpresentationer s. 358

4. Åke Sandberg

Flexibilitet, motstånd och kollektiv 1930 – Säfteles målare berättar

Arbetet som målare i Säftele på 1930-talet var hårt. Då var löner, arbetstider, semester och arbetsmiljö oreglerade och upp till arbetsgivaren och de enskilda målarna. Omkring år 1995 samtalade jag med några målare i staden, framför allt Sigge, Arnold och Gunnar. Det blev boken *Färg, fack och flexibelt arbete* och en konferens³ i Säftele där bland de medverkande arbetslivsforskarna märktes Jan Ch. Karlsson, som jag vill minnas talade om kontroll, motstånd och kollektiv – begrepp jag använder här för att tolka det målarna i detta kapitel får berätta. Det gläder mig att en i en vänbok till en värmlänning får skriva *en* i stället för *man* – så som vi alltid pratat i Värmland men som nu är på väg att bli gängse skrivsätt.

Flexibilitet och social oro

De flesta jobben i Säftele runt 1930 var reparationer i egnahem, så det var rätt små jobb, ett arbetsintensivt hantverk med målning och tapetsering.

3 De tre målare jag hade längre samtal med är Arnold Eriksson, Sigurd Sigge Kihlander, och Gunnar Sandberg (min far) alla nu döda sen fem, tio år.

Konferensen uppmärksammades flitigt i medierna. Det är ju inte varje dag det är forskningskonferens i Säftele, och med, utöver unga och gamla målare från stan, medverkande som Rudolf Meidner, Hans Karlsson (sedermera arbetslivsminister), förbundsordf. Kjell Johansson och forskare som Jan Ch. Karlsson, Gunnar Aronsson och Ingemar Göransson. Skrev om konferensen gjorde bland annat Marie Karlsson (1999) i *Säftele-Tidningen*, Hans Lundin (1999) i *Värmlands folkblad* och Bengt Sköld (1999) i *Mälarnas facktidning*. Länkar till reportage finns samlade på min hemsida på bitly.com/saftlesmalare

Målarna berättar om ett tufft jobb. Jag samtalar med dem, men också med hustrurna som ibland hade eget förvärvsarbete. De tog hand om familj och barn och skötte sekreteraruppgifter för fackordföranden och öppnade lagret när penselförsäljaren inte var hemma.

Det fanns ett tiotal utemålare i stan, och nästan lika många inne på möbelindustrin, och deras strävanden då handlade om reglering av den ”ohämmade konkurrensen”, och av arbetsmiljö, löner, arbetstider. Mästare avtalade löner individuellt med varje målare, utlärd eller lärling. Lagbildningar/kompanjonskap med ett par tre målare delade på det som blev över sedan de tagit ett jobb tillsammans, ofta genom att bjuda under mästarna.

Ett första steg befanns vara organisering i ett partssystem. I de strävandena medverkade även mästarna/arbetsgivarna som hade svårt att konkurrera med självförsörjare och lagbildningar, som gjorde motstånd mot reglering och partsorganisering.

I dag, åttio år senare, efter mer än ett halvsekel av nationellt reglerad arbetsmarknad, är arbetsgivarna på offensiven i strävanden till avreglering och återvunnen flexibilitet med krav på arbetarnas anpassning till företagets behov. Den enes flexibilitet, den andres instabilitet, som Jan Ch. Karlsson skriver (2006). I dag är det fackliga uppdraget i hög grad att värna kollektivavtalet (Göransson 2003). Två lönesystem finns parallellt, ackordslön och tidlön, men Målarna, Byggnads och Elektrikerna vill se ackord som grundläggande löneform med den kontroll och bättre förtjänst det ger i arbetet (Forsberg 2013).

Ådalen 1931

Den samhälleliga bakgrunden till organiseringssträvandena i Säffle var dramatisk. Den 23 april 1931 skriver *Säffle-Tidningen*

om polischocker i Stockholm mot hundratals demonstrerande arbetslösa. Den 14 maj samma år sköt militär ihjäl fem arbetare i Ådalen. De gick i ett demonstrationståg mot att strejkbrytare satts in i Versteeghkoncernens fabrik i Lunde.

Några dagar senare rapporterar *Säffle-Tidningen* om en demonstration: "Som talare uppträdde hr Adolf Rosén fr. Stockholm, vilken i ett timplågt anförande ... klandrade polisens och militärens ingripande, kritiserade vidare den kapitalistiska ordningen samt ville ha fastslaget att den gärning, som i Ådalen begåtts mot arbetarklassen, är den skändligaste i vår på många upprörande händelser rika arbetarhistoria. 'Det klibbar blod vid den folkfrisinnade regeringen', yttrade tal. till exempel under bravorop från den till över 600 personer uppgående åhörarskara, som icke avskräckts av det ogynnsamma vädret."

Nazister i Säffle

I maj 1933 uppmanade Säffle Fackliga Centralorganisation avdelningens "samtliga medlemmar att möta upp till demonstration mot veterinär Furugårds föredrag på söndag". Furugård var nazistledare uppifrån Värmland. I oktober samma år beslöt avdelningsmötet att godkänna en skrivelse från LO som uppmanar till "boykot av tyska varor".

Arnold berättar om ett nazistmöte i Säffle i början av 30-talet: *Kommunisterna hade möte på Stortorget. Uppför Kvarnbacken kommer en T-Ford med nazistflaggor, hakkorsflaggor, och i baksätet sitter två uniformerade nazister. De reser in på Torget och förbi talarstolen där kommunisten står och talar, och ut till Furuskogsparken. Där skulle nazisterna ha möte fast efteråt. När kommunisten var färdig med sitt tal gick di allihop mot Furuskogsparken. Jag följde efter. När vi kom dit ut höll nazisten på och pratade,*

och då kommer denna högen från Torget och sätter igång och sjunga Internationalen. Nazisterna stämde in och sjöng, men de hade visst en egen text. När sången var slut så upphörde allt och det blev inget nazistmöte.... Men där stod det en bil med en ettrig nazist. Han slängde sej i bilen och gasade på och hade jag inte slängt mej undan hade han kört på mej. Det är typiskt för dessa nazisterna tänkte jag. ... Larsson på Råglanda var det. Larssons hus, det kallade di ju "lilla Berlin". När jag senare målade där skulle han bara ha vetat att det var mig han nästan körde över. (I kapitlet är citat från intervjuer redigerade och kursiverade.)

I dag är den högerextrema populismen åter stark. I senaste riksdagsvalet blev Sverigedemokraterna i Säfte starkare än i riket i stort, arbetslösheten är hög, liksom på 1930-talet. Därtill ett stort flyktningmottagande (Sandberg 2015).

Jobbet som målare

Hur var det att arbeta som målare på 1930-talet?

ARBETET: GLÄDJE ÖVER JOBBET OCH RESULTATET, MEN FARLIGT

Det var stor arbetslöshet på 30-talet, men de åtta målare jag intervjuade lyckades finna ett jobb. De hade en kort skolgång bakom sig och hade olika påhugg till exempel som springpojkar innan de fick arbete som målare. De var glada att de fick lära sig ett yrke. Men på den tiden, än mer än i dag, var måleriarbetet ett säsongarbete. Arnold: *På vintrarna hade jag inget jobb. Det var till att bo hos mor och far som fick försörja en. Målarnas a-kassa gav inte mycket, men när den statliga kom blev det bättre.* Gunnar som var uppväxt på ett torp hade en annan möjlighet: *På vintern fiskade vi med ryssjor på isen och jobbade i skogen, både brorsan,*

farsan och jag: Vi fick ta oss över älven, gå på isen och dra ekan eller ro över. Det var ett slit och dåligt betalt.

Men där fanns också gemenskap och upptäckten av möjligheten att tillsammans förbättra sina villkor. Där fanns glädje över att ha ett jobb och en försörjning. Därtill ett arbete som var fritt och där en kunde se resultatet av det en gjorde: En nymålad och nytapetserad lägenhet som kunde överlämnas till glädje för dem som bodde där. Inte sällan kunde de använda sitt gedigna hantverkskunnande och ibland fick de utlopp för sina konstnärliga anlag genom marmorering, ådring och dekorationsmålning. (Om yrket se Silvé 2004)

En del jobb var inte så utvecklande, andra mer varierade. Men gemensamt var att det var farliga jobb i en tid när arbetsmiljö knappt var ett ord. På den tiden var de lösningsmedelsbaserade färgerna inte farliga! Många skadades men fick det sällan erkänt som yrkesskada

Arnold: Mitt första jobb på Jacobssons möbelindustri var ensidigt, samma jobb år ut och år in. Vi lärlingar fick måla sängar hela tiden. Sedan, som utemålare, var det mer varierat och krävde mer kunskap. Ut- och invändigt, grunda, spackla, färdigstryka väggar och spänna tak, fönster, tapetsering.

Sigge: På Jacobssons fanns det både enkla jobb med grundning och sprutmålning och mer avancerade, finast var det att ådra möblerna. Skyddsutrustningen för sprutmålning var dålig, en gummisnodd och en svamp över näsa och mun. En kompis dog i förtid av lösningsmedel.

Arbetsmiljön: ”Att en lever är ett under”

Utöver de nedpressade lönerna var alltså arbetsmiljön ett allvarligt problem. Så var det på 30-talet och det blev värre senare

med cellulosabaserade färger, och med ackordet kompromissade målarna med skyddsutrustningen.

Henry: *Jag arbetade på Rayonfabriken i Älvenäs med att måla asbeströr helt utan skyddsutrustning. Lungorna blev förstörda, men jag har inte fått det godkänt som yrkesskada. Asbest var ju inte farligt på den tiden!*

Nils-Arne, min klasskamrat i folkskolan: *Från 1965 och femton år framåt gick jag hela dagarna med sandspackelsprutan. När jag gick loss på betongtaken med sprutan yrde först moln av alldeles svart betongdamm och sen fylldes rummet av sandspackeldimmar. Det fanns inga skydd då alls, inte ens ett munskydd. Först alldeles mot slutet fick vi alla en skyddsmask. Lungorna blev förstörda och vänstra lungan opererades bort 1982. Jag är säker på att det berodde på sandspackelsprutandet. Men experten från yrkesmedicin i Örebro sa att det inte kunde bero på arbetet. Jag fick det inte godkänt som yrkesskada.*

Sigge, Gunnar och Arnold har alla drabbats av giftiga färger. De har problem med luftrören och känner sig ibland ledbrutna av fysiskt slitigt arbete.

De berättar: *En del medlemmar i Sjöflevadelen, senare sektionen i Värmlandsavdelningen, var borta från arbetet i flera år och fick vårdas på sjukhus. Flera, som lever fortfarande, fick förtidspension, för att de blev vimsiga i huvet. En fick skötas som ett barn.*

Sigge: *Jag glömmmer aldrig när vi strök golven med Synteco i Billeruds forskningslaboratorium. Det var stora golv, hundratals kvadratmeter. Att en lever är ett under. Vi hade Syntecon och inget skydd. Den torkade snabbt så det fick gå undan och en blev andfädd. En flödade ju den färgen. Och inte kunde en öppna fönstren för då torkade färgen för fort. Sen sprang en utför trappan för att komma ut och få luft. Det var så det lyfte en, en liksom svävade.*

Då var en sjöblöt, ja precis dyblöt. ... Jaa, att det gick bra ... Det är hemskt att tänka på!

Gunnar: Så sent som 1951 när jag målade i nybyggena vid Konsum på Vallgatan sa målarmästare Nyman att "det är väl lika bra att du tar golven i alla lägenheterna". Då sa jag att OK, men då ska det vara ett separat ackord, för en tjänade mer på golven än på resten. Och så blev det. En var väl för närig. ... Men ingen talade ju om risker då, inte facket heller. – Den kvällen sa Anna-Greta att jag nog inte borde sova i det gemensamma sovrummet med er andra, för att hela jag och min andedräkt luktade lösningsmedel.

Cirka 1957 gick Nils B. en kurs i sprutning av sandspackel: Betongtaken som skulle sandspacklas kom då, och det var helt nytt. Det var kraftiga sprutor med kompressorer, och mycket effektivt, men rummen blev helt fyllda av damm och dimmor. Skydd användes knappast då – och det är nog dåligt idag också. Byggmästarna och målarmästarna vill ha jobbet klart snabbt, ackordet blir en metod, och målarna vill tjäna pengar, och då är skyddsmasker ett hinder. Ackord och mask går inte ihop.

Ordning och reda genom organisering och motstånd?

Målarnas nationella fackförbund bildades tidigt, redan 1887, men det dröjde ända till 1931 innan det formades en avdelning i Säffle nr 111. Sent skedde det också på andra orter med få målare och med en historisk hantverkartradition med lagbildningar och en flytande gräns mellan anställd och egenföretagare.

Våren 1931 samlades målarna i Säffle till de första mötena för att diskutera arbetsförhållandena. Både målarmästare och arbetare var inbjudna och de enades om att en organisering var nödvändig. De ville komma tillrätta med den "smutskonkurrens" där enskilda målare eller lagbildningar tog jobb för en

överenskommen totalsumma (slumpackord) utan avtalade löner och villkor; de bjöd under varandra.

Gunnar minns bakgrunden: *Det var några av dom som stod i kondition hos mästare som kom underfund om att de kunde inte fortsätta som de gjort. Det var många små firmor som höll på att konkurrera ihjäl varandra. Utan avtal pressades lönerna ner.*

Den andra anledningen var lagbildningarna och självförsörjarna. Den mästare som hade anställda som ville ha skaplig lön hade ingen chans mot lagbildningarna. Mästare och anställda hade i relation till lagbildningarna delvis gemensamma intressen.

En tredje anledning var lärlingsproblemet. Det var billigare att ha kanske bara en utlärare och så flera lärlingar som fick dåligt betalt, och som inte fick möjlighet att lära sig hantverket under sakkunnig ledning.

Efter ett första möte den 25 februari skrivs i ett brev till förbundet att man beslutat ”bilda en avdelning av Målareförb., men som vi inte äro så förfarna vid bildandet av en sådan, så ville vi härmed förfråga om Ombudsman ville vara vänlig och besöka oss, och vara oss behjälplig därvid”. Förbundets ombudsman Andreas Karlsson uttrycker glädje och han vill komma till Säffle den 31 mars ”och då hoppas vi att avdelningsbildandet skall kunna ordnas”. Och så sker.

”En avgränsning mellan arbetare och arbetsgivare var nödvändig”

Andreas Karlsson refereras i en historik för avdelningen: ”En av ombudsmannens uppgifter var nog då att klargöra för de närvarande, att en avgränsning mellan arbetare och arbetsgivare var nödvändig. Att den lagbildning, som vid detta skede var tillfinnandes bland målarna, var till stort förfång för ett ordnande

av förhållandena var ju självklart. Det antogs emellertid att denna fråga skulle kunna lösas så, att en ur laget ställde sig såsom mästare och de övriga skulle ansluta sig till avdelningen.”

Självförsörjarna sågs i förbundet som ”ett hot mot såväl de seriösa måleriföretagen som mot avdelningens medlemmar, då det var svårt att upprätthålla avtalets bestämmelser på grund av den illojala konkurrensen.” Man försökte komma tillrätta med problemet genom att införa begränsningar i medlemmarnas och mästararnas rätt att utföra egna arbeten. (Boëthius 1987)

Någon annan organisationsform?

Många av målarna, särskilt de i lagen, ”var nog från början inställda på någon annan organisationsform än vanlig fackförening. Andra tänkte sig nog möjligheten av att samtliga yrkets utövare skulle organiseras i fackföreningen.”

Gunnar: Med ”annan organisationsform” menade di nog något slags samarbete eller överenskommelse, för att få bort den illojala konkurrensen. Lagbildningarna bjöd ju under det mästararna räknat fram. Men det gjordes klart från förbundet att något sådant var dödfött. En kunde ju alternativt ha tänkt sig också ett kooperativt måleriföretag, då de samtidigt var med i facket och följde avtal. Men jag minns inget konkret tal om att starta kooperativ i Säffle.”

Med ”någon annan organisationsform” förefaller man ha tänkt på en slags pris- eller anbudskartell, som ju är förbjuden enligt konkurrenslagstiftningen, därför ”dödfött”.

Det fanns således många små firmor och lagbildningar i Säffle, så det tog tid att få till avtal. Och när avtalen väl var skrivna var det stora problem att få dem tillämpade. Det kunde handla om att lagbildningar inte tog ut avtalsenlig timlön eller att mästare gjorde för stora undantag för att göra jobbet själva. Det var ett

omfattande och inte alltid trevligt arbete med avtalsövervakning. Sigge: *Vi diskuterade mycket på mötena om detta och på arbetsplatserna som besöktes fick en mycket ovet och fick utstå mycket; di krusa ingen, di sa "försvinn". ... Resultatet var att de kanske inte fortsatte måla sen när jobbet var klart.*

På 30-talet gällde det att få egenföretagare i stan att godta kollektivavtalens regler. I dag gäller striden även att "svenska kollektivavtal ska gälla i Sverige" för alla företag som verkar här – men EU:s Laval-dom och den borgerliga regeringens påföljande ändringar i svensk lagstiftning gör att bara minimilöner i de svenska avtalen kan krävas vid utstationering i Sverige. 30-talets kamp fortsätter nu i europeisk skala.

Det blev efter hand en tydligare uppdelning mellan mästare och anställda. Fortfarande kunde både mästare och anställda åta sig egna jobb, men den rätten minskade efter hand. Så småningom, 1954, blev det kongressbeslut på att det skulle vara riksgällande avtal.

Kollektivavtal

I en bok om facklig organisering betonar historikern Klas Åmark (1986:13f.) "den reformistiska svenska fackföreningsrörelsens övergripande strategi, med inriktning på att tvinga eller övertala arbetsgivarna att acceptera föreningsrätten, förhandlingsrätten och avtalsrätten, med målet att reglera arbetsvillkoren i kollektivavtal". Åmark ser konkurrensen och konkurrensbegränsningen som "en gemensam förklaring till uppkomsten av fackföreningar, arbetsgivareorganisationer och branschorganisationer". (a.a. s. 31 ff.) Det var, och är, en tillåten form till skillnad från karteller mellan företag.

I Säfte fanns det vid 30-talets början möjligheter till kon-

kurrensbegränsning genom att med det allt starkare Målareförbundets hjälp organisera sig och skriva avtal. Det hade också blivit flera målare i staden, och några var politiskt aktiva inom arbetarrörelsen.

Kollektivavtalssystemet var som vi sett också ett arbetsgivarintresse. Det var inte bara så att det försvårade för lagbildningarna, utan det bidrog också till att reglera den inbördes konkurrensen mellan arbetsgivarna, särskilt när avtalen gick utöver företagsavtal och blev orts-, distrikts- eller riksavtal. (a.a. s. 167) Avtalen innebar att arbetsgivarna fick prislistor att rätta sig efter, och de användes när de gav sina anbud på jobb.

Kontroll, motstånd och löneform

ACKORD ELLER MÄSTARE: ”EN FICK VARA I RÖRELSE JÄMT”
Redan vid Säffle-avdelningens femtonårsjubileum 1946 framhålls som en viktig uppgift att komma till rätta med ”hetsen i arbetet” som ett resultat av ackordet. Avdelningen ville ha obligatoriskt ackord och 1938 blev det lokalt avtal om ackord som princip, men med möjligheter till undantag för mästars eller målares egna jobb.

Gunnar berättar: *Det var inte mycket diskussion om ackordet, de flesta tyckte det var bra att få del av vinsten. Och de ansåg väl att de kunde rå sig själv mer då och inte behövde känna att arbetsgivaren skulle komma och jaga dom. Och inte behövde en arbeta hårdare än när en mästare drev på. Det var väl den friheten de ville ha med ackorden, att få arbeta som de ville, och få betalt för det. Men några var rädda för A- och B-lag, särskilt en del av de äldre ville kanske ta det lite lugnare.*

Arnold var en av hejarna på ackord: *Stod en med timlön hos en mästare fick en närpå jobba lika hårt, för den stod ju bredvid*

och kollade. En fick vara i rörelse jämt, så att det gick ju inte att maska. Och kunde vi då få ackordet hade en ju stora utsikter att tjäna mycket mer.

Gunnar: Jo, det är klart det var ju det en strävade efter. Sen har det ju blivit för jäktigt, di jäktar uppåt för mycket. Så en del av de äldre målarna di vill inte jobba på ackord. ... Men en fick allt hänga i förut med timlönen också. Abrahamsson och andra mästare, di var ju med jämt, di stod ju och jobbade bredvid oss. Jag gillade ackordet. Det var roligare arbete tyckte en ju. En kände en större frihet och var inte övervakad så.

Vi ser hur dagens diskussion om intensifiering av arbetet alls inte är ny. Då var det hets och kanske utslagning, nu är det stress och kanske utbränning. Gemensamt är också att det ofta var och är upp till den enskilde – i bästa fall med stöd av chefer – att sätta gränser i och för sitt arbete och att själv styra och förvalta inom ramar som sätts av chefer, kunder och egna ambitioner. (Hansson 2004)

Motstånd vid ackord och tidlön

Gunnar och Arnold samtalar en förmiddag runt en kopp kaffe om kvalitet och motstånd i arbetet.

Gunnar: Det var nog olika i olika jobb med kvaliteten. Det observerade jag när jag mätte ackorden. Det fanns ju såna som ville tjäna mycket pengar, och di slet hårt. Di försökte nog lite till mans att hoppa över en behandling så där. Och det kunde ju bli lika bra, om di kunde göra jobbet skickligt.

Sigge: När ackordet kom i Säffle var det kanske så att en del ville göra ett bättre arbete och en del ville forcera det. Och det vet du att di fuskade ju lite. Om det såg skapligt ut och di skulle göra en behandling på det, så syntes det inte om en hoppat över den. Det tjänade di ju på.

Arnold: *Jag hörde en historia om en gesäll som kom till en målarmästare. Det var tidlön. Mästaren frågade om han lärt sig att fuska? Killen visste inte riktigt om han skulle säga ja eller nej. Så han drog på't. – "Du kom tillbaka när du lärt dej det", sa målarmästaren. Det ligger en hel del i det där. En skulle fuska där det inte syntes. Det skulle gå snabbt och vara bra gjort. Det skulle ju vara ett fullgott resultat.*

Det var alltså inte bara under ackordet som det fuskades. Längre fram, efter ett månadslöneförsök under nio månader 1978–79 i Piteå noterar forskare att några målare där "menar att målarmästarna själva fick ta över 'fuskandet' under försöket. Det gjorde de genom att komma och muntligen ändra i arbetsbeskrivningen och be målarna hoppa över andra spacklingen, bara göra en strykning etc." (Kronlund m.fl. 1979:36f) Tidigare under ackordet gjorde arbetarna själva ibland "förenklingar" som kunde gå ut över kvaliteten.

Det framhålls ofta att arbetstakten är lägre vid månadslön än med ackord. Produktivitetsminskningar beror emellertid inte bara på sänkt arbetstakt utan också på till exempel att man stått och väntat på material och inte skaffat fram materialet själv, vilket målarna har egenintresse av att göra under ackordet. Att de inte alltid gör så under tidlön kan ses som en form av passivt motstånd och som ett sätt att få en välkommen paus. Det är framför allt de större firmorna (uppåt 50 anställda) som haft sådana problem. De fick å andra sidan bättre möjligheter att placera målarna på de jobb de var bäst på, vilket är svårt under ackord då målarna bildar lag som och kräver att få jobba ihop, och därmed själva styr arbetsdelningen. (a.a. s. 46–49)

Bland Safflemålarna ansågs ackordets fördelar överväga: friheten och självständigheten i arbetet och att de slapp att ha mäs-

taren arbetande bredvid och hans ständiga övervakning. Detta gäller förstås särskilt på en liten ort med små företag där mästaren själv kunde vara med på de flesta arbeten.

Kollektivavtal och lokal kontroll i arbetsprocessen

Historikern Henrik Berggren skriver om löneformsfrågan åren 1916–24. ”Förutsättningen för målarnas alltmer positiva inställning till ackordslön var fackföreningsrörelsens starka frammarsch. Genom kollektivavtal med fasta prislistor kunde ackordslön bli en fördelaktig affär för arbetarna.” ... ”Målarna hade en hög grad av kontroll över sitt arbete eftersom de hade en lika stor – om inte större – överblick av arbetsprocessen som målarmästaren.” ... ”Denna maktresurs valde man att använda då man saknade styrkan att driva upp timlönerna. Frågan är om inte detta är en ganska unik utveckling inom den svenska fackföreningsrörelsen. Tendensen har varit att centralisera makten i så hög grad som möjligt för att stå starka gentemot arbetsgivarna. Målarna valde att använda lokala maktresurser i stället.” (Berggren 1987:109–111)

Så är det även i dag. Även om bara dryga trettio procent av jobben mäts/har ackordslön är ackordet grunden i lönebildningen och säkrar målarnas goda löneutveckling, genom facketts förhandlingsstyrka som är stor i ackordsförhandlingar. Tidlörens höjningar följer indirekt på ackordslönens.⁴

Vad vi ser är nog ett uttryck för det som är den svenska fackliga modellens signum, samspel mellan styrka lokalt och centralt (Anders Kjellbergs tes, till exempel i Bruhn 2013). Målaresförbundets strategi med efter hand rikstäckande kollektivavtal, och

4 Samtal med Lars-Åke Lundin, tidigare ordförande i Målaresförbundet (feb. 2015)

ackordslön som gav målarna lokal kontroll i arbetet var framgångsrik. Utan mästarens ständiga övervakning hade målarna i hög grad kontroll över vilka behandlingar (exempelvis grundmålning, färdigstrykning) som faktiskt utfördes.

Den autonomin verkar bestå. När Sveriges målare tillfrågas om kontroll och frihet i arbetet visar det sig att de anser sig ha större frihet än i de flesta fackförbund och med ett sammanfattande mått på frihet i arbetet hamnar målarna på andra plats bland förbunden (LO 1999). Målarnas topposition står sig även på 2010-talet. Det gäller såväl friheter i arbetet (att välja arbete nästa timme och ordning på arbetsuppgifterna) som arbetstidens förläggning. Målaryrket är mansdominerat, och genomgående har män i LO större frihet än kvinnor, så resultatet överraskar inte heller av den anledningen (LO 2012).

Den starka lokala kontrollen hade ett pris. Arbetstakten kunde drivas upp till en nivå som skadade hälsan, genom stress och brister i användning av en skyddsutrustning som hindrade arbetet och andningen. Självbestämmandet ledde till en självexploatering.

Arbetarna gör alltså erfarenheten att ackordslönen är ett bra sätt att tillgodogöra sig en del av rationaliseringsvinsterna och höja sin lön mellan avtalsperioderna, till och med utan förhandlingar. Genom att bråka och till exempel hävda att det krävs en extra bredspackling före tapetsering kunde den enskilde arbetaren få en uppskrivning av ackordet. De högre förtjänsterna genom ackordet kom dock inte sällan till priset av risker för den egna hälsan. *Pengarna eller livet* som en tidig studie från Arbetslivscentrum hette (Kronlund m.fl., 1979: 12, 22f.).

Flexibilitet

Jan Ch. Karlssons (2006) förslag till flexibilitetsbegrepp ger instrument för att belysa målarnas arbete. Ett handlar om det centrala att flexibilitet för någon innebär att någon annan måste vara flexibel, ett annat, med referens till Dan Jonson, bygger på begreppen stabilitet och variabilitet.

I början av 1930-talet i Säfte var flexibiliteten i löner och arbetsvillkor stor. De enskilda målarna i de små firmorna kom överens med mästaren om lönen, och i relationen dem emellan fick man till en önskad icke-variabilitet, en stabilitet.

Säsongsarbetslösheten var stor och det innebar för arbetarna en önskad variabilitet, en instabilitet. För mästarna innebar det flexibilitet, en önskad variabilitet, genom att målarna egentligen inte var anställda utan ”stod i kondition” för ett visst jobb, som oftast tog slut när senhösten och vintern kom.

Både mästare och målare var emellertid direkt underlagda en marknad. För att reducera osäkerheten – instabiliteten – hade därför både mästare och anställda målare intresse av en reglering av marknaden genom kollektivavtal.

Kollektiv och kollektivavtal

När kollektivavtalen kom blev en uppgift för facket att bevaka att den fastställda timlönen tillämpades, och det handlade då inte i första hand om ett arbetarkollektiv mot ett starkt tekniskt-ekonomiskt system utan om en oreglerad marknad, och att förmå de kompanjonskap/lagbildningar som fanns att ta ut avtalsenlig lön och övertidsersättning. Det lyckades så där, och metoden blev sedan att förmå lagen att dela sig, att lämna kompanjonskapet och att en ”ställde sig som mästare” och övriga gick in i facket. Med kollektivavtal skulle det bli ordning och reda!

Här ville alltså majoriteten av målarna och mästarna tvinga spontant organiserade informella kompanjonskap att upphöra. Dessa lagbildningar var förstås inte alls kollektiv i meningen förskansning mot företagets krav, utan arrangemang för att skaffa jobb på en tuff arbetsmarknad.

Målarfirmorna växte i storlek och målarjobbet blev mer direkt underkastat det tekniskt-ekonomiska systemets omätliga, ensidiga och obönhörliga krav. Målarna hade ett hårt jobb, påfrestande och slitigt för kroppen och de hade få möjligheter att utveckla och förverkliga andra sidor som konstnärlighet; det blev i stället för många en hobby att måla tavlor. Många skadades för livet till både kropp och själ – tala om att det mänskliga systemet blev underordnat det tekniskt-ekonomiska!

Lysgaards (1972) teori om arbetarkollektivet baseras på studier av manligt industriarbete i en stor pappersfabrik. Kollektivavtalen – och ackord – är kanske för byggjobb det som närmar sig arbetarkollektivens grundläggande funktion i industrin, d.v.s. likabehandling och begränsning av företagets omätliga krav. Några av förutsättningarna för ett starkt arbetarkollektiv saknades: Hierarkin var det si och så med i de små måleriföretagen; den tog sig uttryck i mästarsens personliga övervakning. Rumslig närhet fanns visserligen men arbetargrupp och plats varierade. Men de har ett gemensamt problem i att de behandlas individuellt, normen om likabehandling är stark i arbetarkollektivet och växte bland målarna, framför allt utifrån att de var direkt utlämnade till en marknad med ”illojal underbudskonkurrens”. Problemtolkningen som växte fram var: Vi måste få bort ”smutskonkurrensen”. Problemet var gemensamt för mästare och anställda, men senare följde motsättningar om storleken på de undantag som mästare och anställda skulle få

göra och därmed själva utföra jobben, utan kollektivavtal och i direkt avtal med en beställare.

Med kollektivavtal såg man till att alla målare fick samma avtalsenliga timlön, både de som var i lagbildningar och de som stod i kondition hos en mästare; mästaren skulle inte kunna upprätta en personlig relation till enskilda målare och premiera de arbetare de föredrog genom bättre betalning. Senare blev dock ackorden ett sätt att avtalsenligt premiera de målarlag som presterade mer. Löneskillnader växte fram och ökade. Men skillnaderna byggde då inte på individernas relationer till företaget utan på överenskomna ersättningar utifrån utfört arbete.

Med ackorden kom arbetarna dock att rikta höga prestationskrav mot sig själva i strävan till högre lön och nog också att visa att de var ”ena riktiga hejare” till att jobba. Det är en hälsofarlig självexploatering som i dag diskuteras i termer av gränslöshet i många ”moderna arbeten”, högbelastningsjobb där man alltid kan göra mer/bättre och tjäna mer. Gemensamt är orienteringen mot resultatet, marknaden och kunden. I dag är medvetenheten om risker större, både vad gäller ackord och miljö.

Fusk och motstånd – mästarens och den anställdes

Likabehandling är alltså en norm i arbetarkollektivet; en annan central norm handlar om reglering av arbetsinsatsen. Ackorden bidrar på ett sätt till att öka arbetarnas beredskap att acceptera marknadens krav, d.v.s. i Lysgaards termer ”de obönhörliga systemkraven”. De starka och unga kom att arbeta mycket hårt och få del av produktionens resultat (och skadeverkningar) – andra hade svårt hänga med, det blev A- och B-lag. Det stora målar-kollektivet i staden splittrades. Det betydde inte att marknadens och mästarens krav rådde oomstritt.

Med ackord fick målarna betalt utifrån de behandlingar de skulle utföra (till exempel spackling, slipning, grundmålning, två färdigstrykningar). Om resultatet såg bra ut kunde de hoppa över till exempel en andra föreskriven färdigstrykning, men ändå få betalt för den. Det var deras sätt att hantera den intensifiering av arbetet som ackordet drev fram, deras strategi för att reglera sin arbetsinsats till en för dem rimlig nivå.

Under timlönen hände det att arbetarna tog det lugnt, och inte omedelbart slog larm, när material saknades. Jobbet kom att stå stilla en tid, och det gavs tid för paus, för vila. Tidlönen fick ju målaren oavsett, så den som ville lade ner mycket tid på att göra ett bra jobb, men mästaren övervakade personligen, särskilt i de små firmorna i den lilla staden, och såg till att hålla arbetstakten uppe, ”en fick vara i ständig rörelse” som Arnold sade. Vad gäller fusk var rollerna delvis de omvända vid ackordet. Det hände att mästaren ändrade i den med uppdragsgivaren överenskomna arbetsbeskrivningen och muntligen sa till målarna att hoppa över en eller annan underbehandling. Mästaren organiserade fusk (jfr Ackroyd och Thompson 1999).

Flexibilitet då och nu

De fackliga organisationsformerna varierar och anpassar sig till branschens förändring. Men många problem som gäller säsongsarbetslöshet, löneformer och arbetsmiljö består, även om framstegen med skyddsutrustning och med vattenbaserade färger är stora (Hollander 1995). Gamla problem återkommer i ny skepnad: 30-talets ”smutskonkurrens” med många ”självförsörjare” kan jämföras med dagens enpersonsunderentreprenörer och konkurrens från arbetare utstationerade från andra EU-länder. Vinterarbetslösheten består och med försämrade a-kassa är den åter mer betungande det senaste decenniet.

Tidigare framgångar, för både arbetare och mästare i olika branscher, med att reglera arbetsmarknaden genom organisering och avtal till ömsesidig båtad, har i dag ersatts av tendenser till avreglering och ökad "flexibilitet". Facken har försvagats i relation till arbetsgivarna; arbetets andel av produktionsresultatet har minskat, kapitalets ökat. Den "svenska modellen" med nationell samordning och likformig reglering fungerar sämre. Det har att göra med företagens strävan till kundorientering, lokal anpassning och flexibilitet och med att internationaliseringen försvårar en självständig svensk politik.

Är en möjlighet en samordning av löner på europeisk nivå på liknande sätt som när Säckles målare på 30-talet genom lokala avtal undanröjde den tidens "smutskonkurrens" i staden och sedermera på nationell nivå genom riksavtal och solidarisk lönepolitik?

Dagens utmaningar är dock stora. En eventuell europeisk facklig samordning måste balanseras av en stark lokal och nationell facklig utveckling. I Europa förblir de nationella skillnaderna kulturellt och institutionellt stora – det gäller inte minst arbetsmarknadens partssystem – varför den nationella nivån fortsatt kommer att ha avgörande betydelse. Utmaningen i dag för svenska fackliga organisationer är i första hand att säkra att svenska avtal och villkor gäller för allt arbete som utförs i Sverige, även för arbetskraftsinvandrare och anställda i företag från ett annat EU-land som utstationerat arbetskraft i Sverige, i andra hand lämplig reglering på övernationell nivå.

Skillnaderna är förstås stora mellan 30-talet och i dag, men det finns samtidigt en del likheter. Främlingsfientlighet växer i styrka i dag liksom på 30-talet. Arbetslösheten är i dag stor och särskilt hög i gamla bruksorter som till exempel Säckle; den sociala välfärden rustas ner. Krav reses på att fackföreningarnas position ska

ytterligare försvagas, anställningstryggheten minskar och arbetsmarknaden (åter) blir riktigt flexibel.

Om arbetslivsforskning då och nu

Ett annat tecken på arbetarrörelsens försvagade position i dag är tillbakagången för arbetsmiljöarbete och arbetslivsforskning. Under 1950- och 60-talet dominerade individförklaringar inom ett ”anpassningsparadigm” (Björkman & Lundqvist 1981, Karlsson 2000), anpassning av de anställda till produktionens krav, till det teknisk-ekonomiska systemet. Under 1970-talet växte, vid sidan av ledningsperspektivet, en arbetslivsforskning fram som analys av och stöd till demokratisering och utveckling av företags- och arbetsorganisation med goda jobb (översikt exempelvis i Sandberg m.fl. 1992).

Något drygt årtionde senare framstår en sådan arbetslivsforskning, splittrad och med undanskymd existens, som kontroversiell då den ifrågasätter gängse management och managementforskning som åter dominerar. Mindre kontroversiell är en snävare forskning om fysisk och psykisk arbetsmiljö, där problem kan åtgärdas på individnivå. En reformorienterad arbetslivsforskning om den organisation och ledning som orsakar problemen borde dock vara möjlig och angelägen i ett land där produktiv rättvisa är en del i ”modellen”. Under trycket av hög arbetslöshet har emellertid arbetets kvalitet de senaste åren fått stå tillbaka.

I Karlstad till exempel har en arbetslivsforskning i den kritiska labourprocess-traditionen kunnat övervintra. Ska arbetslivsforskningen åter bli stark krävs ett uttalat intresse från fackligt och politiskt håll, som balanserar företagsledningars och arbetsgivares krav, en specialdestinerad finansiering, samt etablering av enheter för arbetslivsforskning vid universiteten liksom ett

nationellt kunskapscentrum för att fånga upp praktikens problem, för förmedling av det vi vet, ett nationellt bibliotek och en samlade punkt för internationellt samarbete.

På 1930-talet dominerade ingenjörsmässiga i snäv tayloristisk mening "arbetsvetenskapliga" perspektiv: studier av arbete som underlag för rationalisering. Tarras Sällfors, förgrundsfigur inom den tidiga rationaliseringsrörelsen, utgav *Arbetsstudier inom industrien* (1939) och blev 1940 den förste professorn i Industriell ekonomi och organisation vid KTH. Femtio år senare var jag under några år knuten till Indek. Där tilldrog sig spännande möten och konfrontationer mellan en skarpsynt managementforskning och en kritisk arbetslivsforskning. De motsättningarna är inget nytt, men styrkeförhållandena förändras över tiden. I dag är vi delvis tillbaka i en situation som den var före arbetslivsforskningens genombrott, före Harry Bravermans (1977) klassiker *Arbete och monopolkapital*, då managementperspektivet togs som självklart. Dagens målare, dagens arbetsliv är värda något bättre än 30-talets, en kritisk och konstruktiv forskning i samklang med en vitaliserad politik för den produktiva rättvisan, med jobb och goda jobb som mål.

Referenser

- Kapitlet bygger empiriskt på samtal med åtta Säfteflemålare, som spelades in, transkriberades och analyserades i arbetet med boken *Säftefles målare berättar* (Sandberg 1999). De berättar i hög grad med egna ord; direkta citat har kursiverats. I boken finns referenser till intervjuer och litteratur.
- Ackroyd, S., Thompson, P. (1999), *Organizational Misbehaviour*. London: Sage.
- Berggren, H. (1987), "Löneformen – en del av maktpolitiken", i *100 år av gemenskap*, Stockholm: Svenska målareförbundet.
- Björkman, T., Lundqvist, K. (1981), *Från Max till PIA. Reformstrategier*

- inom arbetsmiljöområdet*. Arkiv: Lund.
- Boëthius, Erland. (1987). *Ett färgrikt sekel. Svenska målareförbundet 100 år*. Stockholm: Svenska målareförbundet.
- Bruun, A., Kjellberg, A., Sandberg, Å. (2013), "A New World of Work Challenging Swedish Unions", Nordic Lights. Stockholm: SNS förlag.
- Forsberg, H. (2013), "Ackord är huvudlönen", *Målarnas facktidning*, 2013-12-06. <http://malarnasfacktidning.se/2013/12/06/ackord-ar-huvudlonen/>
- Göransson, I., Holmgren, A. (2000), *Löftet*. Stockholm: Bilda förlag.
- Hansson, Margita. 2004. *Det flexibla arbetets villkor*. Arbetsliv i omvandling, 8. Avhandling. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Hollander, E. (1995), *Varför var det så segt? Om lågrisk kemi, miljödriven innovation och kravformning*. Avhandling. Stockholm: KTH.
- Jonsson, D. (2007), "Time-related Flexibility and Stability for Employees", Furaker, B., Håkansson, K. och Karlsson, J. (red.) *Flexibility and Stability in Working Life*. Basingstoke: Palgrave.
- Karlsson, J. Ch. (1977), *Om arbete: en studie av arbetets ställning i skilda samhällen*. Stockholm: Sekretariatet för framtidsstudier/LiberFörlag.
- Karlsson, J. Ch. (2000), *Developments in Swedish Sociology of Work*. Karlstad University Studies 2000:6. Karlstad: Karlstad University.
- Karlsson, J. Ch. (2006), "Bra och dålig flexibilitet – en litteraturöversikt", *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, vol. 12, nr 3; 135–146.
- Karlsson, M. (1999), "Bok om målare gav debatt om arbetslivet", *Säffle-Tidningen*, 21 juni.
- Kronlund, J., Sjölander, H-O., Wigblad, R. (1979), *Pengarna eller livet. Målarnas löneformer*. Stockholm: Arbetslivscentrum.
- Lundin, H. (1999), "Massarbetslösheten politikernas fel. Rudolf Meidner 85 år har stridsviljan kvar", *Värmlands folkblad*, 21 juni.
- Lysgaard, S. (1972), *Arbeiderkollektivet: en studie i de underordnedes sosiologi*, 1 utgåva, 3 uppl. Oslo: Universitetsforlaget. (1 uppl. 1961)
- Lysgaard, S. (1982), "Utviklingsoppgaver i sosiologien – faget som vitenskap og profesjon", *Sociologisk forskning*, vol. 19, nr 2–3; 61–79.
- LO. (1999), *Röster om facket och jobbet. Friheter och förmåner i arbetet*. Stockholm: LO.

- LO. (2012), *Röster om facket och jobbet. Friheter och förmåner i arbetet och upplevd klasstillhörighet*. Stockholm: LO.
- Sandberg, Å. (1983), "För praxis-forskning", *Kollektivteori og sosiologi. Festskrift till Sverre Lysgaard*. Oslo: Gyldendal.
- Sandberg, Å. (1999), *Färg, fack och flexibelt arbete. Säfteles målare berättar om arbete, familj, fotboll och Folkets Park*. Stockholm: Svenska Målareförbundet.
- Sandberg, Å. (1992), *Technological Change and Co-determination in Sweden*. Philadelphia: Temple University Press.
- Sandberg, Å. (2015), *Säftele-Mårten och Sverigedemokraterna*. Rapport under utgivning.
- Silvén, E. (2004), *Bekänna färg. Modernitet, maskulinitet, professionalitet*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Sköld, B. (1999), "Drag i Säftele. Målare i centrum för stor arbetslivskonferens", *Målarnas facktidning*, nr 6.
- Sällfors, T. (1939), *Arbetsstudier inom industrien*. Stockholm: Sveriges industriförbund.
- Åmark, K. (1986), *Facklig makt och fackligt medlemskap. De svenska fackförbundens medlemsutveckling 1890-1940*. Lund: Arkiv.